

СЕКЦІЯ 3

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

ОСОБЛИВОСТІ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ТЕХНІЧНОГО ТА КЛАСИЧНОГО ВНЗ

PECULIARITIES AND DETERMINANTS OF PERSONAL-PROFESSIONAL FORMATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS OF TECHNICAL AND CLASSICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

У статті проаналізовано процес становлення особистісного та професійного розвитку майбутніх психологів як процес становлення професійної свідомості, яка допомагає згладити ситуацію переживання та подолання професійних криз I, III, V курсів у навчально-професійній діяльності, що нерозривно пов'язано з організацією навчально-професійної діяльності студентів. Виявлено сутність процесу становлення майбутнього фахівця-психолога. Визначено показники особистісно-професійного становлення майбутніх психологів технічного та класичного ВНЗ. Автором вперше емпірично виділені та досліджені особливості особистісного становлення майбутніх психологів, які проявляються в мотивації навчально-професійної діяльності та суб'єктивному контролі. Доведено, що фактори особистісно-професійного становлення майбутніх психологів у технічному ВНЗ представлені професійною спрямованістю на професії типу «людина – техніка», «людина – знакова система», спрямованістю на спілкування з інтернальним характером, суб'єктивним контролем, у класичному ВНЗ – рівнем домагань, спрямованістю на справу, спрямованістю на себе, суб'єктивним контролем.

Виявлено 13 факторів, що характеризують особистісно-професійне становлення майбутніх психологів технічного і класичного ВНЗ. Фактори мають різну вагому значимість і наповнюваність.

Інтеграція показників професійної самосвідомості зумовлює особливості особистісно-професійного становлення майбутніх психологів технічного і класичного ВНЗ на трьох етапах становлення фахівця. У становленні професійної самосвідомості майбутніх психологів класичного ВНЗ має місце широка особистісна складова частина, що зберігається протягом усього періоду навчання студентів у ВНЗ. У технічному ВНЗ зміни інтеграції показників відбуваються залежно від етапу становлення фахівця. Особистісно-професійне становлення майбутніх психологів класичного ВНЗ є рівномірним процесом.

Ключові слова: особистісно-професійне становлення, професіоналізм, професійна свідомість, самоактуалізація, самооцінка, суб'єктивний контроль, мотивація.

The article analyzes the process of formation of personal and professional development of future psychologists as a process of formation of professional consciousness, which helps to smooth out the situation of experiencing and overcoming professional crises of I, III, V courses in educational and professional activities; inextricably linked with the organization of educational and professional activities of students. The essence of the process of becoming a future psychologist is revealed. Indicators of personal and professional development of future psychologists of technical and classical universities are determined. The author for the first time empirically identified and researched the features of personal development of future psychologists, which are manifested in the motivation of educational and professional activities and subjective control.

It is proved that the factors of personal and professional development of future psychologists in technical universities are represented by professional orientation on professions such as "man – technique", "man – sign system", focus on communication with internal character, subjective control; in a classical university – the level of claims, focus on the case, focus on themselves, subjective control.

13 factors characterizing the personal and professional development of future psychologists of technical and classical universities have been identified.

The integration of indicators of professional self-awareness determines the features of personal and professional development of future psychologists of technical and classical universities at the three stages of becoming a specialist. In the formation of professional self-awareness of future psychologists of classical universities there is a broad personal component that persists throughout the period of study of students in higher education. In a technical university, changes in the integration of indicators occur depending on the stage of formation of the specialist. Personal and professional development of future psychologists of classical universities is a uniform process.

Key words: personal and professional development, professionalism, professional consciousness, self-actualization, self-assessment, subjective control, motivation.

УДК 159.9-051:159.922
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.28.5>

Астремська І.В.
к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. Нині проблема підготовки висококваліфікованих фахівців є однією з актуальних проблем, яка зачіпає різні аспекти соціально-економічних сфер суспіль-

ства. Вона включає в себе питання особистісного та професійного розвитку. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вирішення протиріч між об'єктивними потребами

суспільства у висококваліфікованих фахівцях і недостатньою вивченістю процесу особистісно-професійного становлення майбутніх психологів, а також необхідністю створення умов підготовки висококваліфікованих фахівців, психологічного супроводу процесу особистісно-професійного становлення майбутніх психологів, незначною розробленістю психологічного забезпечення цього процесу у ВНЗ.

Аналіз останніх публікацій. Питаннями особистісно-професійний становлення фахівців займалися такі психологи, як Є.О. Клімов [4], А.К. Маркова [5], Л.М. Мітіна [6; 7] та ін. Однак особистісно-професійне становлення психологів у ВНЗ залишається менш вивченим.

А.А. Деркач [2] розглядає процес особистісно-професійного становлення фахівця як процес становлення професійної самосвідомості, яке дає змогу в процесі становлення досягати оптимального результату в особистісному розвитку і професійної діяльності.

Вченими Е.Ф. Зеєр [3], Б.С. Братусем [1], І.В. Ушаковою [8] та ін. в результаті дослідження професійної самосвідомості студентів у процесі навчання у ВНЗ було встановлено, що професійна самосвідомість є одним із критеріїв, що зумовлюють ефективність професійного становлення майбутніх психологів.

Для нашого дослідження найбільшу значимість набувають дослідження А.А. Бодальова, Е.А. Клімова, Т.Л. Миронової, Т.В. Тараскіна, що вказують на те, що сформована професійна самосвідомість допомагає згладити ситуацію переживання і подолання професійних криз I, III, V курсів у навчально-професійної діяльності.

Так, особливості розвитку професійної самосвідомості в процесі особистісно-професійного становлення майбутнього психолога і визначають своєрідність «особистісних» характеристик становлення фахівця.

Ми дотримуємося позиції Л.М. Мітіної [6; 7], яка вважає, що професійна самосвідомість використовується як показник особистісно-професійного становлення фахівця, проявляється в мотивації навчально-професійної діяльності. Цей показник має для нас важливе значення і надалі дасть змогу виявити особливості особистісно-професійного становлення майбутніх психологів під час навчання у ВНЗ. Професійна мотивація визначається як окремий вид мотивації, включений у певну діяльність, у цьому випадку – в навчально-професійну. А.К. Маркова вказувала на те, що професійна мотивація – це те, заради чого людина вкладає свої професійні здібності, здійснює професійне мислення і т.д. Позитивна і гуманістично насичена професійна мотивація одухотворяє процес праці людини [5, с. 67].

Повноцінне професійне становлення неможливе без розвитку певної міри само-

регуляції. Завдяки саморегуляції в людини зростає свідомо активність для здійснення діяльності та досягнення поставлених цілей. Дослідниками доведено, що процес розвитку особистості проявляється в збільшенні ролі внутрішніх факторів і вдосконаленні саморегуляції (Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубінштейн та ін.).

А.К. Маркова [5], досліджуючи професійне становлення фахівців, професіоналів, вказувала на те, що самоактуалізаційний потенціал фахівця проявляється в локусі суб'єктивного, професійного контролю (РСК).

Суб'єктивний контроль безпосередньо пов'язаний із таким показником, як саморегуляція. Повноцінне професійне становлення вимагає високого розвитку рівня саморегуляції. Під саморегуляцією особистості ми розуміємо як процес підтримки загальної продуктивності особистості, так і процес, що захоплює просування людини від «Я» реального до «Я» майбутнього, бажаного.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що дослідження особистісно-професійного становлення фахівця неможливе без вивчення професійної самосвідомості. Спираючись на дослідження Л.М. Мітіної [6; 7], яка вказує на те, що професійна самосвідомість проявляється в мотивації навчально-професійної діяльності, та дослідження А.К. Маркової [5], яка розглядає рівень суб'єктивного контролю як елемент професійної самосвідомості, ми у своєму дослідженні ці компоненти розглядаємо як показники, що визначають професійну самосвідомість студентів у навчально-професійній діяльності.

Особливу роль відіграють рефлексивні дії в розвитку самосвідомості, що протікає в процесі спілкування і взаємодії з іншими людьми, що має особливе значення для діяльності психолога. Поеднання здатності до довільної саморегуляції, рефлексії, самовдосконалення знаходять своє відображення у феномені самоактуалізації.

Метою роботи є проведення науково-практичного дослідження факторів, що характеризують особистісно-професійне становлення майбутніх психологів технічного і класичного ВНЗ.

Результати дослідження. У результаті проведеного теоретичного аналізу проблеми особистісно-професійного становлення майбутнього психолога нами була виявлена сутність процесу становлення майбутнього фахівця, визначені показники особистісно-професійного становлення, внаслідок чого створені передумови для проведення емпіричного дослідження.

Емпіричне дослідження проходило на базі Чорноморського національного університету імені Петра Могили (ЧНУ) та Національного

університету кораблебудування імені адмірала Макарова (НУК).

Розглянувши процес особистісно-професійного становлення студентів технічного і класичного ВНЗ, нами був зроблений порівняльний аналіз і виділені особливості особистісно-професійного становлення майбутніх психологів.

Для дослідження особливостей особистісно-професійного становлення майбутніх психологів були використані різні методи збору емпіричних даних. Один із таких методів – факторний аналіз, що дозволяє виділити найбільш вагомі фактори, що характеризують особистісно-професійне становлення майбутніх психологів технічного (ці фактори пояснюють 56,99% дисперсії) і класичного (ці фактори пояснюють 57,68% дисперсії) ВНЗ.

Фактори особистісно-професійного становлення майбутніх психологів у технічному ВНЗ представлені професійною спрямованістю на професії типу «людина – техніка», «людина – знакова система», спрямованістю на спілкування з інтернальним характером, суб'єктивним контролем, у класичному ВНЗ – рівнем домагань, спрямованістю на справу, спрямованістю на себе, суб'єктивним контролем. Виявлено 13 факторів, що характеризують особистісно-професійне становлення майбутніх психологів технічного і класичного ВНЗ. Фактори мали різну вагому значимість і наповнюваність.

Найбільш вагомими факторами, що визначають особистісно-професійне становлення майбутніх психологів технічного ВНЗ, виступали суб'єктивний контроль, спрямованість на спілкування з інтернальним характером, спрямованість на професії типу «людина – техніка», «людина – знакова система», у класичному ВНЗ – особистісні домагання, спрямованість на справу, спрямованість на себе, суб'єктивний контроль (РСК).

Фактор суб'єктивного контролю представлений як у технічному, так і в класичному ВНЗ, відмінність полягає в тому, що вони різні за ваговою значущістю та наповнюваністю: в майбутніх психологів технічного ВНЗ більш наповнений.

Наступний фактор особистісно-професійного становлення в майбутніх психологів технічного ВНЗ представлений спрямованістю на спілкування з інтернальним характером. У майбутніх психологів класичного ВНЗ позначений фактор спрямованості на себе.

У технічному ВНЗ фактор професійної спрямованості на професії типу «людина – техніка», «людина – знакова система», обґрунтований схильністю студентів до цих типів професій.

У класичному ВНЗ виділений фактор спрямованості на справу, що дозволяє студентам реалізувати свої можливості.

Виділений у класичному ВНЗ фактор рівня домагань свідчить про потребу в досягненні успіху в навчально-професійній діяльності в майбутніх психологів класичного ВНЗ.

Кластерний аналіз був виконаний окремо для I, III і V курсів технічного і класичного ВНЗ. У своєму дослідженні ми дотримувалися позиції Є.П. Крінчік про вибір саме даних кризових етапів становлення, бо саме вони допомагають побачити протиріччя в розвитку і виділити особливості особистісно-професійного становлення майбутніх психологів (I курс – етап адаптації до ВНЗ; III курс – етап інтенсифікації – зіставлення себе з образом майбутньої професії (Я ідеальне); V курс – етап ідентифікації, криза ідентичності в рамках традиційної системи підготовки фахівця).

Особливість особистісно-професійного становлення майбутніх психологів класичного ВНЗ представлена співвідношенням між показниками професійної самосвідомості: мотивацією і суб'єктивним контролем, зумовленими смисложиттєвими орієнтаціями, психофізіологічними особливостями, спрямованістю на типи професій, особистісними характеристиками студентів.

Так, у становленні професійної самосвідомості майбутніх психологів класичного ВНЗ має місце широка особистісна складова частина, що зберігається протягом усього періоду навчання студентів у ВНЗ.

У технічному ВНЗ зміни інтеграції показників відбуваються залежно від етапу становлення фахівця.

На етапі адаптації (I курс) виявлено співвідношення між показниками професійної самосвідомості: мотивації і суб'єктивного контролю, зумовленими смисложиттєвими орієнтаціями, психофізіологічними особливостями, спрямованістю на типи професій, особистісними характеристиками студентів. На етапі інтенсифікації (III курс) показники професійної самосвідомості: мотивація і суб'єктивний контроль студентів входять до складу одного кластера, що збільшує їх потенціал на професійне становлення майбутніх психологів технічного ВНЗ при зменшенні значущості особистісної складової частини. На етапі ідентифікації (V курс) ця особливість зберігається, проте становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів технічного ВНЗ відбувається з урахуванням студентами своїх психофізичних можливостей і соціальної взаємодії.

З метою вирішення питання про те, який із виділених показників більшою мірою сприяє розвитку професійної самосвідомості, нами був зроблений подальший аналіз зміни показників професійної самосвідомості: мотивації і суб'єктивного контролю студентів на різних етапах становлення фахівця. Аналіз проведено за допомогою критерію

Краскела – Уолліса. На основі середніх значень побудовані графіки.

Значні відмінності мінливості показника спеціальності студентів залежно від року навчання були виявлені в технічному ВНЗ і представлені на графіку:

На рисунку 1 зображено зміну показника професійної мотивації студентів технічного ВНЗ на різних етапах становлення фахівця. Особливість професійного становлення майбутніх психологів технічного ВНЗ зумовлена поступовим зниженням мотивації навчально-професійної діяльності з I по III курси, з III по V курси зниження рівня мотивації припиняється. Зміна відбувається за рахунок професійного самовизначення.

На рисунку 2 зображена зміна показника рівня суб'єктивного контролю студен-

тів технічного ВНЗ на різних етапах становлення фахівця.

Значні відмінності мінливості показника «локус-контроль Я» залежно від року навчання студентів у технічному ВНЗ представлені на графіку:

Особливості особистісно-професійного становлення майбутніх психологів технічного ВНЗ зумовлена тим, що рівень суб'єктивного контролю має тенденцію зниження на III курсі, на V курсі відбувається незначне підвищення рівня суб'єктивного контролю (РСК). Зазначено, що мотивація навчально-професійної діяльності та суб'єктивний контроль із III курсу утворюють основу професійного самовизначення.

Так, для технічного ВНЗ на особливу увагу в процесі порівняння показників по курсах

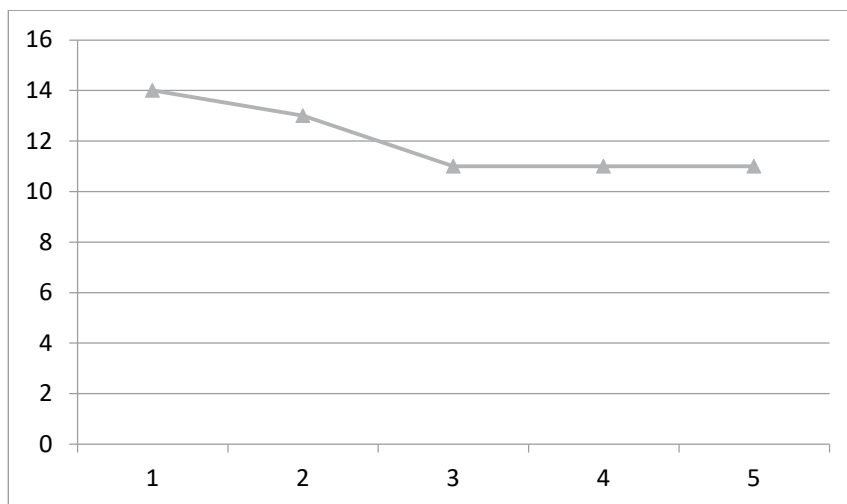

Рис. 1. Результати мінливості показника спеціальності студентів технічного ВНЗ, де по вертикальній осі фіксувалися середні значення показника, а по горизонтальній – курси

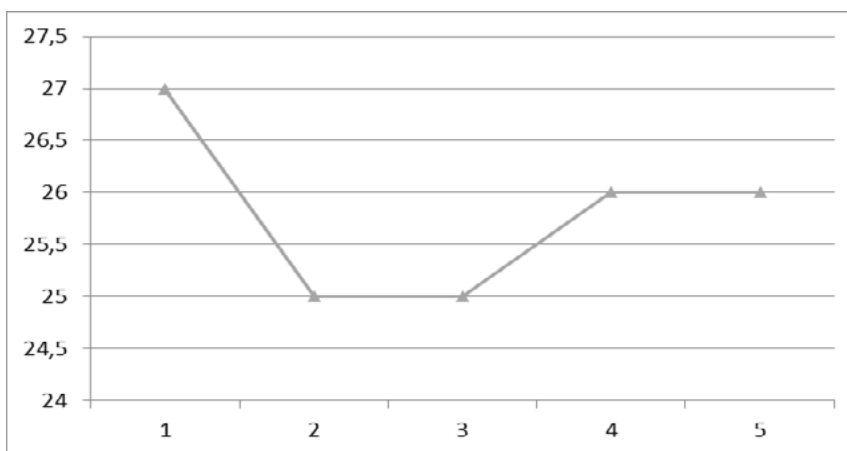

Рис. 2. Результати вивчення мінливості показника «локус-контроль Я» у технічному ВНЗ, де по вертикальній осі фіксувалися середні значення показника, по горизонтальній – курси

заслужують показники, найбільш виражені в цьому ВНЗ і визначають особистісно-професійне становлення майбутніх психологів технічного ВНЗ: «Професійна спрямованість» ($p < 0,03$), спрямованість на професії типу «людина – людина» ($p < 0,09$), тобто спрямованість на професії типу «людина – людина» є визначальною.

Важливим показником у визначенні особливостей особистісно-професійного становлення є «Спрямованість на спілкування» ($p < 0,08$) і «Локус контроль – Я» ($p < 0,08$).

Порівняння показників по курсах, проведене за допомогою критерію Манна – Уїтні, U , виявило такі особливості: у технічному ВНЗ більше виражені такі показники, як «Відкритість», «Виразена сила Я», спрямованість на професії типу «людина – техніка», спрямованість на професії типу «людина – людина», більшість з яких є важливими для професійного становлення майбутніх психологів технічного ВНЗ.

У класичному ВНЗ більшою мірою виражені такі показники: «Професійна спрямованість», «Цілі в житті», «Результативність життя», «Локус контроль – Я», «Локус контроль – життя», що вказує на процес становлення майбутніх психологів класичного ВНЗ як фахівців.

Поеднання цих показників може служити підтвердженням того, що майбутні психологи класичного ВНЗ відбулися як особистості, фахівці, для них дуже важливо надалі вдосконалюватися саме в рамках цієї спеціальності.

Необхідно також зазначити, що за статевою ознакою вибірка неоднорідна. З 379 випробуваних – 309 жіночої статі і 70 чоловічої. Так, гендерний чинник у процесі аналізу результатів враховувався. Гендерні відмінності виявляли за допомогою критерію Манна – Уїтні, U .

У процесі виявлення гендерних відмінностей по ВНЗ виявилось, що юнаки обох ВНЗ більш незалежні, активні в оволодінні одержуваної професії, мають більшу працездатність, ніж дівчата, і особливо це проявляється в юнаків класичного ВНЗ. Юнаки технічного ВНЗ схильні до радикалізму, володіють підвищеною стомлюваністю, високим рівнем розвитку другої сигнальної системи, щирі, виражена спрямованість на професії типу «Людина – техніка».

У дівчат технічного ВНЗ найбільш значущими виявилися такі показники: податливість,

жорстокість, тривожність, напруженість, чутливість, емоційна лабільність, реактивність, розвиток першої сигнальної системи, підвищена нервозність.

Дівчата класичного ВНЗ відрізняються силою Я, що вказує на свідоме прийняття рішень, життя їх емоційно насичене і цікаве, працездатні, відчують інтерес до професій типу «Людина – художній образ».

У процесі порівняння показників професійної самосвідомості майбутніх психологів технічного і класичного ВНЗ було виявлено, що в майбутніх психологів класичного ВНЗ практично не спостерігається відмінностей у показниках, на відміну від технічного ВНЗ.

Особистісно-професійне становлення майбутніх психологів класичного ВНЗ є рівномірним процесом: мотивація та РСК залишаються незмінними, зумовлені поступовим становленням професійної самосвідомості.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу виділити особливості особистісно-професійного становлення майбутніх психологів технічного і класичного ВНЗ, які проявляються в мотивації навчально-професійної діяльності та суб'єктивному контролю особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братусь Б.С. Личностные смыслы по А.Н. Леонтьеву и проблема вертикали сознания. Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии : школа А.Н. Леонтьева. Москва: «Смысл М», 2009. С. 284–298.
2. Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Москва : РАГС, 2011. 536 с.
3. Зеер Э.Ф., Чубаркова Е.В. Основы профессионального консультирования : электронное учебное пособие. Екатеринбург : РГППУ, 2017.
4. Климов Е.А. Психология профессий и акмеология. *Психология сегодня*. Т. 2. Вып. 2. Москва, 2006. 225 с.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
6. Митина Л.М. Психологические аспекты труда учителя. Тула, 1991. 216 с.
7. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя: учебно-методическое пособие. Москва : Флинта : МПСИ, 1998. 201 с.
8. Ушакова І.В. Супервізія : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2011. 228 с.